

Максим ЗЛОКОВИЋ

ХЕРЦЕГНОВСКИ ДАНИ СИМА МАТАВУЉА (Пригодом седамдесетогодишњице пишчеве смрти)

Херцег-Нови, са његовом Српском поморском закладном школом у Србини, дао је уточишта младоме Матавуљу, који је волио „странствовања по разним крајевима нашег и туђег свијета“. Овај живахни и немирни млади путник обрео се 1874. год. по наговору др Лазара Томановића, тада већ чувеног књижевника и народног првака, у Херцег-Новом.

Томановић је Матавуља запазио као сарадника „Народног листа“ у Задру, гдје је 6. августа 1873. год. изишла прва његова пјесма „Ноћ уочи Ивањ-дана“. Осим тога, нарочито му се допао Матавуљев говор при погребу Илије грофа Јанковића и опис његове сахране. Оба чланка донио је задарски „Народни лист“ као и новосадска „Застава“. Томановић је већ тада у младом Матавуљу назрео будућег писца од велике вредности. Познанство ове двојице наших еминентних књижевника било је у Шибенику, кад је Томановић као свршени правник, враћајући се из Граца за Боку, свратио да види Скрадин, слап Крке, један дио Бүковице и манастир Св. Арханђела у Крки. Том приликом млади Матавуљ је пратио Томановића и са усхићењем му показивао знаменитости и љепоте свога краја. Ово заједничко путовање и дружење толико је одушевило Томановића да је младога Матавуља истински заволио. Присно пријатељство Матавуља са Томановићем трајало је непрекидно до пишчеве смрти 1908. год.¹

По писменом позиву др Лазара Томановића, тада адвоката у Херцег-Новоме, да му је „израдио место учитеља талијанског језика у поморској новској школи“ дође школске 1874-5. год. Матавуљ у Херцег-Нови.

Прилазећи са пучине Бококоторском заливу, младога писца је узбудила љепота природе, па каже: „Лађа пролази кроз тјеснац неколико тренутака, пак се пред очима путниковим раз-

¹ Симо Матавуљ, Биљешке једнога писца, Српска књижевна задруга, књига 290, коло XLII, Београд 1939, стр. 44; Види: М. Злоковић, Моји сусрети — Есеј (у рукопису).

лије први бокељски пристан. Како се лађа примиче, тако се промаљају међу густим зеленилом бијеле куће. Мјесто је стрмо. Од мора навише мрке, дебеле зидине загрлиле су један дио тих кућа. Тој некада јакој тврђави данас је „брштан покрио испукле зидове, да му скрије плаве од олова развалине“ — вели Љубиша. Градић се зове Херцег-Нови, обичније Нови и има са предграђем нешто више од 1000 становника. Нови се често спомиње у народним пјесмама („Новкиња Ђевојка“), а бесмртни владика Раде пјева му у Горском вијенцу.²

Воzeћи се ка старом Твртковом граду, млади Матавуљ је резимирао у сјећању, све оно што је читао и слушао о Боки, па каже: „Ниједан српски крај није толико описиван и опјеван као Бока... Особито Нови је надахњивао пјеснике, Његошу је он старац који броји вале низ пучине, као што би набрајао бројанице! Љубиши је он рањеник, коме је бршљан покрио испукле зидине да му сакрије плаве од олова модрице. Доктору Милану Јовановићу Нови је „мала Фиренца“. Други су нашли да му боље доликује име „српске Нице“ итд. Даље се присјећа Матавуљ, стихова Љубе Ненадовића, „коме је Нови савршенство љепоте.“³

Дошавши у Херцег-Нови, Матавуљ је „био веома узбуђен крочивши на бокељско земљиште „у нову постојбину“. Прво што је овом младом писцу пало у око био је по који „живи чар“ понека „Новкиња Ђевојка“ које — како он сам каже „и народне пјесме величају“. Истина, томе се чару није млади Матавуљ могао отети, како кажу његови савременици, читавог свог службовања у Херцег-Новоме, па и много касније.

Можда ни један наш писац није оставио толико прича, анегдота и спомена о себи као што је то Симо Матавуљ у Херцег-Новоме. Популарни „шјор Симо“ — како су га радо обичавали звати Херцегновљани — у овоме граду „једва одољеваше забавама“. Остао је у причама и досеткама не само његових колега, пријатеља и ћака, већ и осталога грађанства. Његов присни пријатељ и сарадник, Марко Цар, пише у својим успоменама о Матавуљу:

„Малена узраста, нарић, јака састава, а још јачега гласа, бијаше он у то доба облигатан заводник и мио гост на свијем мјесним гозбама и кутнијем славама. Уз то бијаше врло услужан момак, врло присебан у опћењу и — упркос некој сатиричној жици с које би се многијема замјерио — на крају опет мио и симпатичан друг.“⁴

² Симо Матавуљ, Бока и Бокељи, Књига за народ, св. 38. Накладом СРП књијаре и штампарије Браће Н. Поповића у Новом Саду 1893, стр. 4—5.

³ Видо Латковић, Сабрана дјела Симе Матавуља, Просвета, Београд 1961, књ. VIII, стр. 56.

⁴ Марко Цар, Симо Матавуљ, Моје симпатије, Књижевне слике и студије. Коло II, Мостар 1897. године. Књијара Пахера и Кисића, стр. 72.

Херцег-Нови у доба Матавуљева службовања, бијаше већ зако-
рачио на путу прогреса, како привредног, тако и културног. Мно-
гобројни поморски капетани, трговци, наставници средњих и ос-
новних школа, општински, судски и порески чиновници, свеште-
ници, сачињаваху ту грађанску класу око које је пулсирао свако-
дневни живот града. Сви они као и велики дио омладине, бијашу
свакодневно друштво у којему се кретао и са којим је друговао
млади Матавуљ. Он је у читаоници, кафани и на поселима по
капетанским и трговачким породицама, жучно и темпераментно
расправљао о књижевности, политици, о народним пословима,
као и о мјесним приликама. Ради сатиричног и покаткад „по-
шпрдног“ приказивања мјесних прилика, често је имао непотреб-
них неугодности. Такав један његов инцидент десио се 1879. год.
који се изродио у свађу са онда утицајним херцегновским тргов-
цем Љубом Комненовићем и предсједником Управе закладне
школе, што га је било довело до тога да му је управа фондације
дала писмени отказ на службу. Матавуљ је писао жалбу у којој
каже: . . . „потписани сматра незаконитом ту одлуку, јер Одбор
је за материјалну администрацију завода, нити одбор је имено-
вао, нити отпуштао икад учитеље, а славно Вијеће (мисли оп-
штинско, М. З.) није га изрично опуномоћило за отпуст учитеља,
а и да га је славно Вијеће боме изрично опуномоћило за отпуст
учитеља и тад би то било незаконито, јер закон Одборов 28. маја
1870. бр. 1457. каже да Вијеће општинско не може дати власт
другоме која припада Вијећу“.

Ова Матавуљева представка писана је „У Србини 6. децем-
бра 1879“. Дошла је одмах 19. децембра на дневни ред Општин-
ског вијећа па је Вијеће ову жалбу свестрано претресло и пони-
штило одлуку Одбора о отпусту Матавуљевом. Матавуљ је ужи-
вао неподјијелене симпатије конта Борћа Војновића, тадашњег
предсједника херцегновске општине и касније предсједника Дал-
матинског сабора, Јефта и Глига Гојковића, трговаца и угледних
грађана, те капетана Иванковића, професора Мата Мрше и нада-
све др Лазара Томановића, па је његова жалба једногласно прим-
љена.⁵

Матавуљ се настанио прво вријеме у школској згради у
Србини, а затим у кући кап. Русовића, до саме школе. „Кућа ми
бијаше на брдељку“, каже писац. „Затекох вријеме какво може
бити код нас око Бурђева дана. Са прозора мога стана на све
стране очи ми среташу чудне противности.“

Иза Боке разлила се непрегледна пучина Јадранског мора,
које уставаљају чак талијанске обале. Лијево, ка истоку, врхови

⁵ Херцегновски архив (у даљем Х. А.), Фонд закладне школе Срби-
на, кутија I, бр. 5; Податке о Матавуљевој свађи са Љубом Комнено-
вићем, дао нам је своједобно Нико И. Доклестић из Херцег-Новога.

бокељских и црногорских брда, застрти снијегом продирају жарко небо. Од њих на десно ка луци Суторини, тој граници између Боке и Херцеговине, стаклио се тихи бокељски затон, који се вијуга као змија кроза брда, у коме се огледају бијеле куће и тмасти гајеви маслина, лимунова и поморанци. Праменових различнијех боја шарају зреник и огледају се у води. Замислите промјене које настају како сунце броди по вишњој пучини, кад је ведро небо, наведрасто, облачно; кад сунце залази; кад сунтон наиђе; кад мјесец гране и звијезде затрепте, или кад је густа помрчина; кад зора заруди; кад киша удари или се лом чини од силнога вјетра... Замислите још вреву живота, — лабице и параброде што крстаре по затону...⁶

Матавуљ се био настанио у кући чувених херцеговских Владиславића, коју је посљедњи изданак тога рода, Јевросима Лакетић, рођена Владиславић, кћерка Матијина, завјештала Српској закладној школи. О тој кући Матавуљ каже слиједеће: „Кућа у којој се настаних, бијаше пространа, сунчана у сред лијепо обрађене градине. Од четири повелике собе на горњем поду ја изабрах двије.“

Послије извјесног времена преселио се у кућу капетана Рүсовића на коју се односи овај опис: „Свуда очи сретаху велику (могао бих рећи претјерану) чистоту и лијепи ред. На први мах зачудих се богатству намјештаја, једне просте морнарске куће, али сам се касније увјерио да је тако и по осталијема, јер су Бокељи јако — кичељиви —, те се такме, ко ће боље своју кућу — заодјети — и скупијем покућством и ријетким украсима.“⁷ И до данашњег доба кућа Рүсовића обиловала је лијепим старинским намјештајем. Мислимо да је Матавуљ напустио стан у школској згради јер се привремени управитељ Стефан Мрђен, те године оженио, па му је требао већи стан.

Пок. Анђелка Рүсовић, код чије је свекрве становао Симо Матавуљ, причала је да би „шјор Симо“ доста рано устајао и са прозора сатима гледао море, залив и град, те при том понешто тихо мрмљао или фућкао. Кад би се мојој свекрви досадило гледати га и слушати, однијела би му црну кафу, причаше Рүсовићка. Једном приликом јој је рекао: „Госпођо капетанице, ви имате на најљепшем крају наше земље кућу са које се ужива диван поглед, који је у свако доба дана друкчији и заноснији.“⁸

Свакодневно друштво младом Матавуљу бијаху наши познати књижевни и културни радници: Мато Мрша, поморски капетан, прота Христифор Ломбардић, доктор Милан Јовановић —

⁶ Симо Матавуљ, Са Јадрана — приче, Буро Кокот, Издање књижаре Љ. Јоксимовића у Београду 1891, стр. 130 — 131.

⁷ Исто, стр. 131.

⁸ Саопштио нам је Андрија С. Бачановић Херцеговљанин, који је био ђак херцеговске школе и рођак Рүсовићке.

Морски (који дође нешто касније), општински љекар, који је већ тада био чувени српски књижевник и научник, Стево Чутурило, који добјеже као рањеник из Херцеговачког устанка, проф. Ристо Ковачић, књижевник, доктор Лазар Томановић, адвокат и књижевник, Стефан Мрћен, свршени богослов и учитељ, Томо Крсто Поповић, књижевник, Станко Бркановић, наставник, доктор Трипо Радоничић, вјероучитељ — каснији которски бискуп, Јефто и Глиго Гојковић, трговци, и капетани: Иванковићи, Комненовићи, Милашиновићи, Јанковићи итд. Нешто касније овome се скупу придружише: Марко Цар, књижевник, и Вељко Радојевић, приповједач и наш познати фолклорист.⁹

Марко Цар у својим успоменама на Сима Матавуља каже: „Ја сам с Матавуљем друговао каквих пет, шест година. То је било, ако се добро сјећам између 1874. и 1880. године, док је наш Симо био још учитељ у Херцег-Новоме, моме родном мјесту. Њему је тада могло бити мало више од двадесет година, а ја бијох тек навршио шеснаесту. У то доба бијаше Симо заносан гимнастичар. Кад бих недјељом ујутру дошао к њему у Заграбе (један четврт сатâ изнад вароши), да га дигнем у шетњу, нашао бих га обично гдје се вежба на паралелкама, јал' у башти баца камена, — да протегне мишиће —. Ја сам тад био врло лијен дјечко, те ми дуге шетње не бијаху никако по ћуди. Симо је, напротив, био не само жарки гимнаста, но и занесен касало, те кад му се ноге ужимају, он је кадар ходати по сво божје јутро, а да не осјети ни најмањег умора...“¹⁰

Матавуљ је и прије расписа и наређења Покрајинске владе у Задру, — одсјек за богоштовље и наставу — да се у свим средњим школама предаје гимнастика, завео овај предмет у својој школи. Из једног дописа Управи фонда од 15. априла 1880. год. видимо да је „потписани и у овој школи почетком год. 1878. гимнастику завео и до сад предавао, а он ће ју и од селе радо предавати аку му се за уложено вријеме (2 уре у седмици) даде нека новчана награда.

Ако то Славно Управитељство ово сходним налази, и буде примљено, тада потписани предлаже да се још један апарат начини по приложеном нацрту.“¹¹

Из једног другог акта од 16. августа 1879. год. видимо да се Матавуљ обратио управи фонда и спомиње предавање гимнастике и пјевања, па каже: „Неке фамилијарне околности изискују да преузмем доста дуг пут, а због ванредне скупоће што је ове године владала нисам могао заштедити.

⁹ Максим Злоковић, *Море и приморје у дјелима Марка Цара*, Годишњак Поморског музеја, Котор 1977. Том XXV, стр. 118.

¹⁰ Марко Цар, *Моје симпатије — Књижевне слике и студије*, Коло II, Симо Матавуљ, Мостар 1897, стр. 71 и 72.

¹¹ ХА — Фонд закладне школе Србина, бр. 4, кутија 1.

Узгред ћу напоменути да сам кроз цијелу минулу годину, преко своје дужности предавао гимнастику и пјевање у заводу, а с каквим успјехом о том се освједочило славно управитељство при јавним испитима.

Молим славно управитељство да узевши све то у обзир, изволи одредити једну новчану припомоћ из закладе Бошковић — Буровић — Лакетићка.“ Овај акт је Матавуљ потписао и као привремени управитељ школе у Србини. Управа фонда је на својој сједници од 7. октобра расправљала и о Матавуљевој представи и ријешила да се „Г. учитељу Матавуљу као награда за изванредни његов труд даде, форинти двадесет (20) једном за вазда“. Овој сједници су присуствовали: кап. Симо Милиновић, предсједник фонда, те чланови Марко Терзовић, трговац, Јово Накићеновић, секретар фонда; затим Јефто Гојковић, Шпиро Гудељ, Петровић и Карло Корнер.¹²

Кад је 1880. год. замијенио „у управитељству заводне школе“ проф. Ристо Ковачић Матавуља, који је школом привремено управљао 1878. и 1879. године, тада је Матавуљ, поред талијанског и српског језика, предавао и гимнастику. И ове године Матавуљ се преко „Управитељства заводне школе (мале реалке и наутике) у Србини“ обраћа „Општинском управитељству“ за накнаду хонорара. Ковачић се обраћа на слиједећи начин: „Част је потписаноме овдје уложеној изјаву господина учитеља Матавуља Том Славном Опћинском Управитељству поднијети и најтоплије препоручити да буде добро примљена. Потписани цијени да заслужује награде за годину 50 форинти.“ Ова представка школе упућена је 1. маја 1880. год., а награда је Матавуљу за гимнастику одобрена на сједници Општинске управе 26. маја исте године. Као што видимо Матавуљ је ове године предавао, српски, талијански, по потреби математику, а од 1878. па до конца 1878—81. школске године и гимнастику. Одбор му је одредио одмах по доласку 500 фјорина плате и сувише хонорар за предавање гимнастике.¹³

Марко Цар, херцеговски друг и пријатељ Матавуљев, са којим је писац издавао 1876. год. шаљиви лист „Буха“, који је „излазио на четири стране обичног канцеларијског папира, а служио је за — пошпрдно зађевање и лудовање“, каже да би у свим препиркама, баруфама било политичким или мјесним свагда побједу односила његова бистрина и увијек оригиналном шалом зачињена конверзација, а покаткад и „запарена сатира“.¹⁴

Сарадња у сатиричном листу „Буха“, којег је уређивао Марко Цар заједно са Матавуљем, и који је излазио неколико седмица 1876. год. приликом неких избора (по свој прилици општин-

¹² ХА — исто, бр. 15, кутија I.

¹³ ХА — исто, бр. 297, кутија I.

¹⁴ Максим Злоковић, Моји сусрети (Марко Цар) — Есеји (у рукопису).

ских) показала је са колико хумора и сатире пише овај млади писац. „Могу вам рећи — рекао је Марко Цар писцу ових редова — да је шјор Симо давао читав хумористички тон не само „Бухи“ него и цјелокупном тада младоме друштву у граду. Тадашња Српска читаоница — бијаше омиљено састајалиште херцегновске омладине, а нарочито оне школоване. Ту су се купили и састајали стари поморски капетани, трговци и по који аустријски чиновник, који се осјећа Југославен или Славен. Овдје се на вечерњим сијелима и разговорима на велико политизирало и кројила будућа географска карта Европе“.¹⁵

Росанда Томановић, кћерка др Лазара Томановића, каже: „Моја мајка је Матавуља, који је био из најмлађих дана татин велики пријатељ, вољела, поштовала и цијенила. Звала га у шали ради његова шпорког језика (простачких израза) — виглиацо. — Матавуљ је високо цијенио моју мајку за коју је рекао да се „љепотом тијела и душе, образованошћу и умом, заиста бјеше одвојила од осталих дјевојака и надаље од Новог“. — Тад сам први пут дошао у додир са младим у најбољем значају ријечи господским женскињем, и како је благо то утицало на мене дивљака, навикла на односе готово са самим сељанкама! Од срећнијех вјереника жарио је чар топлине и свјетлости, поезија младости, те сам и ја кроз њихову атмосферу сањалачки гледао на јаву и на будућност! Какве ли се на снове нијесу зачињале у нашим састанцима, какве ли се наде нијесу јављале! Петрослава је била веома музикална, а писала је и преводила је њешто за новосадски „Јавор“ — каже Матавуљ.

У својим сјећањима Росанда Томановић каже: „Моја мајка Петрослава била је ћерка поморског капетана Радловића из Херцег-Новог. Школовала се у Трсту, као и многе капетанске кћери тога доба. Добро је познавала талијански, њемачки и француски језик. Мајка је преводила с талијанског и њемачког језика и објављивала своје преводе. Осим превода писала је и стихове. Нарочито се много бавила музиком. Умрла је врло млада што је нарочито задесило мога оца, јер је то био сретан брак. Она је, осим тога, била оцу изврстан помагач и друг у свим његовим књижевним работама.“¹⁶

Матавуљеви савременици оставили су дубок утисак на њега, па те личности сретамо готово у свим његовим приповијеткама, чији је сиже узет из нашег Приморја, зато Марко Цар и каже: „Далмација дакле, (а особито њено Приморје с Боком Которском) била је она, која му је пружила највише грађе за његове опсервације. Она му је пружила живе обрасце оних одрођених каматника, оних старих поморских капетана и оних гојазних фра-

¹⁵ Као горе.

¹⁶ Као под бројем 14 (Лазар Томановић). Види: Матавуљ, Биљешке једнога писца, СКЗ, бр. 290, стр. 60.

тара, с којима се тако често у његовим приповијеткама срећемо: маловарошки живот у паланчицама Јужног приморја, ђаковање по семинаријима и љубавне згоде сеоских Монтегија и Капулетоваца су предмети, које је Матавуљ најрадије обрађивао...¹⁷

Осим личности његових приповиједака, са којима су Херцег-Нови и његови становници добили једну нову димензију људскости, хумора, добродушности и величине духа, Матавуљ није пропустио да нам опише и друге своје сараднике и суграђане. Тако нам је оставио неколико истински људских и осјећајно топлих редака о професору Мрши. „Први управник нове, једине српске средње школе на приморју био је Мато Мрша, догле професор науке у Задру. Ја сам имао срећу да затекнем тога чувеног старца у животу, здрава и необично крепка у осамдесетој години!... он је био стари поморски капетан и одличан математичар. У свом вијеку нијесам видео човјека од осамдесет година са необичним памћењем, са свежином осјећања, са правом младићком душом, као што бијаше Мрша... Могу се подичити да сам уживао љубав тога честитог старца и да сам се много користио у опћењу с њим. Он је у најмањим ситуацијама памтио грчки устанак и Кримски рат у којима је учествовао. Кад би причао трагичне моменте увијек би плакао. Чини ми се да је он први од Срба помораца пловио по Мисисипију. Био је русофил, патриота и православац, какав се само замислити може. Говорио је и читао француски, енглески, шпањски, талијански, грчки и руски, а како је много читао и све памтио, то су његови разговори били зачудо разнолични и поучни...“¹⁸

Затим његов дугогодишњи пријатељ, сарадник и саборац Јефто Гојковић, „најугледнији трговац новски и члан вијећа опћинскога бијаше свршио трговачку академију у Трсту и живио дуго времена, у Мисиру. Био је духовит, а преживио је у младости прави роман.“ Гојковић је врло рељефно приказан у приповиједи из херцегновског живота „Буро Кокот“, под именом „Јешо“.¹⁹

У својој приповиједи, писац каже: „Сад ћу вам приказати најглавније лице у вароши... То је Г. Јешо Ј., начелник (кмет) кому сам био препоручен и који се, заиста, братски заузео да ме што боље смести и да ми сваку угодност приреди, на чему нека му је искрена и велика хвала.“

Јешо је висок, снажан човјек, бујне врране косе и браде, лица на коме се огледа здравље и живахност духа.

Јешо је огранак угледне породице, која је у сродству са најбољим бокељским кућама. Један његов стриц врати се из

¹⁷ Марко Цар, стр. 77.

¹⁸ Симо Матавуљ, Биљешке, стр. 57, 78. и 79.

¹⁹ Као горе, страна 63.

Америке послије тридесет и више година и донесе силно благо и доведе једно посвојче, дјевојчицу мулаткињу. Стриц посла Јеша у Трст на науке... и послије седме године учења у Трсту сви се сложише да љепшега младића не остаде у Трсту гдје се стече бијели свијет, а камоли да затече такмаца у Боци. Уз то говорио је савршено талијански, француски и грчки...²⁰

Затим долази дивно описана читава галерија херцеговских трговаца, капетана и људи из народа. У личности капетана Борћа, који „од зоре до мрака сједијаше на балкону, или на пристанићу пред својом кућом, пушећи из дугачкога чибука, гледајући море“, дат је лик типичног бокељског капетана онога доба. Кап. Борће је одрастао и старост дочекао на мору, а био је „један од најчувенијих поморских капетана бокељских“.

Ту је лик Петра Суме, који је био морнар, пловио херцеговским једрењацима, а затим отишао „на Сuceцy“ ће је као зналац језика добио мјесто настојника на прокопавању канала, „те зарађивао више од тројице простих радника“. Кад је у Мисиру завладала колера Сума побјеже са канала и настани се „међу Грке“. Ту изгуби на коцки читаву зараћену суму новаца. Затим се из очајања пропије и врати у завичај. Писац нам је дао истинито лице, које је својим пијанством и настраношћу увесељавало беспослену дјечурлију и факине на малом тргу у граду „запоћеним неједнаким гобељастим камењем“. Гледаоци су плаћали разне Сумине представе и лудорије „у натури“, тј. чашицом шпиритусе (нека врста ракије) и комадом хљеба. Ми смо у свом дјетињству затекли старе Херцеговљане који су се сјећали и причали о Суми и његовим вратоломијама.

У лику капетана Јока писац нам је оставио вјерну слику кап. Јова Иванковића са Савине. Писац каже „капетан Јоко бјеше млади можда десет година од кап. Борћа, висок, сух, прав као свијећа, јуначкога сједа брка, а добродушна израза. Због његове велике побожности и поштења био је на гласу по цијелој Боци“.

Глиго, житни трговац — то је пишчев пријатељ Глиго Гојковић, којег онако фамилијарно и пријатељски поздравља у писму Тому К. Поповићу, књижевнику, са ријечима: „Поздрављам те братски е quella savra di Gliga“ (и ону козу Глига). За Глига Гојковића даље каже: „човјек од педесет година, крупан, омаћћене косе и бркова, необично снажних руку и малко гобељастих ногу, те се одмах могаше познати да је некад био морнар.“

За познатог старог херцеговског трговца Марка Терзовића, писац нам је оставио слиједећу забиљешку: „Марко, бакалин, ситан, болешљив, пргав. Одликоваше се знањем грчкога и турскога језика, јер је у младости дуго живио у Леванту. — „Ми,

²⁰ Симо Матавуљ, Са Јадрана, стр. 142 — 143.

који смо затекли у животу Марка Терзовића, трговца, можемо слободно додати да старац бијаше оличење тачности, поштења, људности, доброте и људскости.“

Тајник општине херцеговске у то доба бијаше Јово Накићеновић, писац интересантне монографије о војводи Луки Вукаловићу, чувеном вођи херцеговачког устанка. Накићеновић бијаше и пољеник Уједињене омладине српске за Херцег-Нови. За њега Матавуљ каже: „Тајник, млад богослов, бистар и окретан...“²¹

Као општу слику својих запажања Матавуљ даје слиједећи закључак: „Народ, особито сеоски, јако ми се свидео и на први мах.“ Писац је имао прилике да се пазарним даном упозна са селацима из околних села, који средом и суботом силажаху на мали поплочани херцеговски трг, испод великих мурава гдје продаваху или куповаху разне производе. Овадје је у то доба, могао видјети мноштво људи, дивних стаситих динарских типова, који говоре најљепшим и најтачнијим дијалектом и акцентом нашега језика, на Приморју. Писац каже: „Не знам да ли су најљепши, али су махом стасити, жустри, питоми и умнијех лица.“ Мноштво народне ношње виђало се у Матавуљеве дане на херцеговском тргу и по селима херцеговске околине. „Жене из горњих села“ — каже писац — „носе се као Херцеговке, а ове око градова, од прилике као српске сељанке по Угарској. Жене се одликују особито лијепим очима и zgodним струковима, као и Црногорке.“

Даље, писац каже о људима овога краја: „Што ми се највише допада, то је питомост тога народа у чему је јако одмакао од „правијех Далматинаца“, а од осталијех још више. У сретању, поздрављају се врло учтиво, не умећу које какве ружне ријечи, а псовци нема трага. Уз то су врло чисти, вриједни, штедљиви, умјерени од јела и пића...“²²

Млади Матавуљ је у Херцег-Новом „пливао у блаженству“, јер је град тада имао „обиље лијепих дјевојака“, па није ни чудо да му се „опет пренуше старе навике да се заљубљује и да бекрија“. Из тога доба потјече и његова љубав према лијепој младој кројачици Атаки. Ову је дјевојку Матавуљ истински љубио и њен лик назиремо у многим његовим приповијеткама.²³

Он у својим списима на једном мјесту каже: „Заљубих се у госпођицу Атаку, лијепу, кротку, милу дјевојку. На жалост бијаше од рђава рода.“ Писац за ову своју херцеговску љубав каже: „Атака је била чиста душа у дивном тијелу, златно срце, сама њежност и честитост, те набрзо и моја љубав постаде

²¹ Као горе, стр. 140 — 141; 158 — 159.

²² Исто, стр. 147 — 148.

²³ Као под бр. 14.

чиста, па савладав неправичне предрасуде одлучих се да се оженим њоме.²⁴ Ова велика пишчева љубав морала је бити за велики дио херцегновског грађанства тајна. Његови најинтимнији и најближи пријатељи, били су о њој обавијештени, а то су били Марко Цар, Томо К. Поповић и др Лазо Томановић.²⁵

„Атака или правим именом Ката Ваниција, кројачица женског одијела, била је кћерка једне удовице неког мајстора досељеника, који је у своје доба радио на околним војним тврђавама. Обитељ Ваниција доселила се у Херцег-Нови нешто прије Матавуљевог доласка. Мајка Катина бијаше у граду извикана, као жена рђавог понашања, што је убијало углед њеној кћери. Матавуљ није смио ни помислити да се у граду на шетњи појави са Катом. Какав би то, у оно вријеме, револт изазвало код његових колега и друштва у којем би се кретао! Стари поморски капетани, виши чиновници, посједници и трговци, свакидашње Матавуљево друштво је са недостиживе висине гледало на род и поријекло његове обожаваатељке. Зато су састанци заљубљеника морали бити тајни. Увече, кад се упале ферали у граду, он би се покалдрмисаном стрмом улицом која води испод старе Канли-куле, спустио на Карачу, а одатле улицом дошао под стару одрину пред кућом и ту чекао његову обожаваатељку.²⁶ Кућа Кате Ваниције се налазила између куће Медвидовића и виле Матковића на Карачи. То је била задана каменим кућа са великом одрином испред ње (настрешница од лозе). Кућа је била власништво чувене херцегновске породице Занетовић, а породица Ваниција је становала у њој под кирију. Кућу је касније купио судски чиновник Мененгин, који се оженио са Катом Ваницијом 1898. год. Из овог брака Ката није имала дјеце.²⁷

Матавуљ је с јесени 1881. год. морао напустити Херцег-Нови, као и своју велику љубав у њему. Тада су већ биле почеле припреме и договори за II кривошијски устанак против Аустрије. Аустријска полиција будним је оком пазила на све непожељне и усредсредила пажњу на све оне који би могли бити духовни покретачи немира и револта у народу. Пошто је Ката сазнала у једној кући, блиској полицији, гдје је шила

²⁴ Видо Латковић, Сабрана дјела Сима Матавуља, књига III, стр. 12. и 13.

²⁵ Као под број 23. (Росанда Томановић прича: Кад би Симо дошао моме оцу, сав очајан би рекао: „Не знам што ћу са оном несретницом.“ Отац би му у шајан рекао: „Узми је за руку па бјежи у Турску. Суторина ти је близу.“)

²⁶ Ове нам је податке уступила Татјана Микић-Берберовић, библиотекар научне библиотеке у Х. Новом. Види мој рад, Симо Матавуљ у Боки, Ветром вијани, Просвета, Загреб, стр. 191.

²⁷ Наш пријатељ Андрија Бачановић је за живота Катина често сједао под одрином и разговарао са њом о „Шјор Симу“. И ове нам је податке своједобно уступио Бачановић.

хаљине, да предстоји Матавуљево хапшење, брзо га је обавијестила и испратила до обале, гдје је он узео барку која га је одвела за Котор. Сутрадан рано Симо је прешао на црногорску територију, а одатле на Цетиње. Ката је покупила Матавуљеве ствари, спаковала их и упутила их црногорском агенту Рамадановићу у Котор, са назнаком да се упути Матавуљу на Цетиње.

Потресан и тежак је растанак био ово двоје заљубљеника, који се мораху растати силом несретних прилика.²⁸

У многим Матавуљевим дјелима појављује се име Ката. Тако у драми — Завјет — је Ката служавка код племићке породице Балшић. Милану Савићу пише маја 1896. године, између осталог: „Пленио сам паразитне сувишности, уконио контрадиције, устукнуо Кат у границе пристojности...“²⁹ У писму пријатељу Милану Савићу, од 12. децембра 1893. год. говори се о преводу Матавуљеве приповијетке из херцеговског живота — Бодулице. — Бодулица, крчмарица „Код веселог морнара“ егзистовала је у истини, како нам је писац приказује и ко ове ретке пише може читаоца увјерити, да је она била достојна надимка што јој га писац даде.³⁰ Овдје шјор Симо вели: „Задовољан сам са преводом Розине и фала му. Ама каква коинциденција! Знаш ли да је баш ових дана умрла од капље Розина — правим именом Ката. То ми је причао један Бокељ, Новљанин, који је дошао овдје да тражи капетанску службу на српским лабама. Вијест ме прилично узбудила, јер (не знам јесам ли ти причао) Ката је знала за причу и веома се љутила на мене, а прије ме вољела. Бог да је прости.“³¹ Овдје није ријеч о Кати Ваницији, великој љубави пишчевој. У овом писму је Матавуљ Савићу измислио Бодуличино име Ката, јер је њено име у Херцег-Новоме и сувише добро познато „шјора Роза Маркулин“, а никако Ката. То се најбоље види и у писму свом старом пријатељу и другу Тому К. Поповићу, којему пише из Шибеника на 24. јануара 1897. године. „Шалиш ли се или је баш истина да се Ката удаје? Молим те потврди ми ако је истина. Јави ми за кога се удаје и кад? Молим Те, Томо, не шали се, јер (бар за мене) то није незнатна ствар! О тијем мојим питањима и интересовању не говори ником — ама ником!“ Кад узмемо да је писмо Милану Савићу писано 1893. о тобожњој Катиној смрти, а ово друго Тому Поповићу од 1897. о Катиној удаји, онда је очито јасно да се не ради о Кати Ваницији.

Матавуљ није могао лако заборавити Кат у, па би му сваки поновни састанак, иако послје осамнаест година био тежак и можда жалостан. При завршетку писма своје пријатељу ка-

²⁸ Ове нам је податке своједобно уступила Роксанда Томановић, ћерка др Лазара из Лепетана.

²⁹ Симо Матавуљ, Сабрана дјела, књ. VIII, стр. 259.

³⁰ Марко Цар, н. д., стр. 80.

³¹ Видо Латковић, Сабрана дјела..., књ. VIII, стр. 234.

же: „Разумије се да хоћу у мој лијепи и мили Нови и то баш теби у госте. Али се не могу одлучити докле се не увјерим да је истина оно што ми јављаш.“³²

У књижевној заоставштини Сима Матавуља, пронађено је, између осталих списа и писама, и писмо означено са бројем 1. на којему пише „Писмо Атаки у трпезарији“.³³

У писму Лазару Томановићу од 3. јануара 1888. год. да из Загреба путује на Ријеку, а затим у Рисан, те да из Рисна мисли у Лепетане, наглашава . . . „Био ти тамо или не био, ја у Нови нећу. Треба ли да ти кажем да сам жељан Цуце“ (тако је звао Томановића), Милутина, и Росе? (Томановића дјеца).³⁴

Стари Твртков град са својом романтичном околином, гдје се по бијелим жалима стољећима скитала легенда, пјесма и прича о мегданима, гусарима, хајдучима и гдје и данас живи народна лирска пјесма, пјесма оригинална, ненатруњена туђинштином, народни обичаји и остало народно благо, силно је све то утицало на будуће стваралаштво Матавуљево. Зато Матавуљ и пише Марку Цару приликом двадесетпете обљетнице књижевног рада између осталог слиједеће: „Међу тисућама који те данас величају, ја сам занаго, једини, који имам повода да у овој јавној прослави учествујем и осјећањем приснијим, готово домаћим, једини који одајући ти хвалу имам и сам од тога утјехе и радости и дике. Ти то знаш стари друже, а и јавности си испричао, како смо се у младости (ти готово у дјетињству), у твоје лијепом завичају, запајали љепотама природним и умјетним, како смо се загријевали сновима и насновима за будућност како смо се заједно упутили на књижевни посао, како смо ишли упоредо, упоредним путевима до данашњег дана, пратећи се узајамним симпатијама, остајући вјерни угледима из младости . . . Хвала ти, Марко, што си многу љепоту из дивнога, рођеног ти краја унио у књигу . . .“³⁵

Та „многа љепота“ из нашега краја нашла је мјеста и у дивним приповијеткама Матавуљевим, као што су „Бодулица“, „Буро Кокот“, „Нови свијет у старом Розопеку“, „Љубав није шала ни у Ребесињу“, „Ново оружје“, „Први Божић на мору“, „На младо љето“, „Доктор Паоло“, „Пошљедњи витезови“, „Снага без очију“, те његов етнографски спис „Бока и Бокељи“.

³² Исто, Сабрана дјела, књига VIII, стр. 15—16. (Матавуљ се вјенчао 21. II 1892. са Милицом Стефановић, учитељицом Више дјевојачке школе у Београду.)

³³ Голуб Добрашиновић, Два ненаштампана одељка из Матавуљевог списа „Десет година у Мавританији“, Стварање, Цетиње 1961. год., XVI, бр. III, стр. 296.

³⁴ Као под бројем 31, стр. 119. (Лазара Томановића назива Цуца, а Роса је Росанда Томановић, ћерка Лазарева, која и данас живи у дубокој старости у Лепетанима. Милутин је син Лазарев.)

³⁵ Симо Матавуљ — Марку Цару, Бранково Коло, књ. IX, бр. 37, 1903.

Један велики дио сцена из Матавуљевих приповиједака одиграо се на пространом тргу у средишту старог Розопека. То је била својеврсна позорница окружена старим клесаним каменим кућама, чије су кулисе биле сури бедеми градски и стравичне Канли-куле, затим врата Сат-куле на десно и Караче на лијево. На ову помало чудну позорницу се прилазило још поплочаном улицом, коју данас зову „Марка Војновића“, а на југ оном која долази од Форте-Маре. Овдје је била Бодуличина крчма „Код веселог морнара“, гостиона „Код Аустрије“, корзо, читаоница, аптека итд. Овдје се прилазило „из подграба“ вратима од Сат-куле и улазило се са неким поштовањем, као у својеврсни старински салон. Овдје је било све строго на своме мјесту, чисто, уредно и складно. Док је доље, на тргу, гдје је био пазар, бучало од вреве, дозивања, ценкања, погањања и пјесме, дотле се овдје сједећи пред кафанама, шаптало, читала штампа, а понегдје је и свирао „пианофорат“. Стари капетани зором сједају на својим балконима и терасама, пушећи своје дугачке чибукe. Ови балкони их подсећаху на командне мостове њихових једрењака.

Матавуљ нам је вјерно описао и тако сачувао од заборава слику Херцег-Новог из друге половине XIX вијека у својој приповијести — „Нови свијет у старом Розопеку“. — Јунак ове приповијетке Горопадни Армуш припада такође суштине живота: то је проста репродукција, у другом виду, оног истог — Американца — Радула, Бодуличина мужа.³⁶

У овој приповијести писац нас уводи у све оне супротности и разлике које су дијелиле становнике ове приморске варошице на богате и сиромашне, на домаће и дошљаке. „И једни и други дјељаху се засебно на три сталежа. Српску аристократију чињаху стари поморски капетани; средину трговци и имућније занатлије; фукару сиромашнији радници, лабари и рибари. Дошљаци се дијељаху по овој степеници: судија, комесар, њихови пристави, два лекара (срески и опћински), инжењер, аптекар, управници поште и телеграфа, пореза, царине, писари, преписивачи, канцеларијски пријавници, два тамничара, жандари и послужитељи, неколико крчмара и радника у предграбу — усве око 30 породица.“ Ту бијаху још и два свештеника са својим капеланима и два учитеља...³⁷

Стари Розопек је сачувао „из млетачког времена“ начин шетње на вечерњем корзу. „Шетаху по талијанској моди, не само младићи и дјевојке, удовице и удовци, но и ожењено и удато, и маторо и старо, свако по своме избору, свако према себи избираше предмет свога обожавања, па мимогретке гледаху се млијечним очима и измјењиваху сентименталне фразе...“³⁸

³⁶ Марко Цар, н. д., стр. 79 — 80.

³⁷ Симо Матавуљ, *Изабране приповијетке*, Београд 1971, стр. 261.

³⁸ Исто, стр. 265 — 266.

Но, и поред овога, један „поамерикањени“ розопечки син успио је да „баци напрасно угарак новијех, у неку руку — америкањскијех — идеја које произведу читаву револуцију у мирнијем навикама конзервативних Розопечана и најзад, одрже побједу“.³⁹ Исто тако, у ово доба у старом Розопеку долази до „смене генерација“; стара схватања, начин живота, трговине и друштвеног саобраћаја уступају мјесто новоме, сировијем, али зато здравијем нараштају, који жели да промијени лице овоме граду. Сва лица, у овој приповијести дата су реално и у њима нам је писац оставио вјерну слику Розопека и његових људи. Ова приповијетка „по живости и живописности узгредича спада, јамачно, у најбоље Матавуљеве продукције“ — каже Марко Цар.

Можда највише личних, пишчевих, успомена и доживљаја има приповијетка, „Љубав није шала ни у Ребесињу“ — радња ове приповијетке збива се у малом дивном сеоцету сјеверо-западно од Херцег-Новога, неколико минута хода изнад Игала. Лица ове приповијетке су момци и дјевојке Требесина и околине, а можда и сам писац.

Прича се, да се једног пазарног дана Матавуљ загледао и спријатељио са сеоском љепотицом из Требесина. Једне вечери Матавуљ пође на сијело у Требесин и тамо остане до касно доба ноћи. При повратку га ухвати велика киша и добро скваси. Кад је дошао испред школе, гдје му је био стан, затече закључана врата од авлије, поче да лупа из све снаге и да виче и дозива служитеља: „Мато, отвори!“ Мато му на ово одговори: „Не могу ти отворити, рекао ми шјор Симо да никоме не отварам.“ На ово ће писац: „Ја сам Симо! Отвори богом те кумим! Мокар сам до коже.“ Послужитељ Мато му викну: „Враг си ти, а не шјор Симо. Он већ спава доле негдје у граду. Не отварам ноћас никоме!“ Сиромах Матавуљ уђе у једну школску шупу и онако мокар дочека зору.⁴⁰ Наравно да се овај случај као виц дуго препричавао у Херцег-Новом. Његов пријатељ Марко Цар с пуним правом каже: „Те типове и те ситуације он умије да прожме, не само дахом живота, него их прожме и оригиналним животом у коме се огледа јако паркирана личност пишчева.“⁴¹

Матавуљ је за своје приповијетке из Херцег-Новога, које је нарочито волио, рекао: „Не знам јесу ли оне боље од других, али доиста оне носе у себи одсјев онога што је најбоље у животу — одсјев младости.“⁴²

³⁹ Марко цар, н. д., стр. 86 — 87.
⁴⁰ Ову нам је згуду својевремено испричао Драго Достинић Херцеговањанин.

⁴¹ Марко Цар, н. д., стр. 96.

⁴² Јован Скерлић, Писци и књиге, књ. III, Просвета, Београд 1964, стр. 159.

„При крају свога боравка у Херцег-Новоме, Матавуљ је био веома начитан млад човјек, знао је два страна језика, француски и талијански, стекао је био разнолико и богато животно искуство — имао је, дакле, довољно претспреме да отпочне озбиљни и одговорни књижевни рад. Пред сам одлазак из Херцег-Новога 1881. г. написао је приповијетку „Наши просјаци“ у којој се већ запажа његово трезвено гледање на живот, који га окружава, способност уочавања карактеристичног у животу и богатство језика.⁴³

Матавуљ је свугдје и у свакој прилици наглашавао и посвједочавао своју љубав према нашем крају. Такав је он кад нештедимице напада француског писца Пјер Лотија ради искривљеног и нетачног приказивања херцеговске крајине у познатој приповијести „Пасквала Ивановић“, која „не заслужује опширнијега помена, јер спада у лошије пишчеве работе“.

„Ево шта је. Под јесен године 1880. дође у Боку међународна ескадра, која ће одатле да демонструје према албанским обалама, зато што се Турска изговарала да јој Арбанаси прече да преда Црној Гори Улцињ. У ескадри су била и два француска брода, а на једном Пјер Лоти. Као што у почетку рекосмо Лоти је остао у Боци око два мјесеца. Он почиње да пише утиске, почиње их 4. октобра, описујући ноћ под селом Баошићима. Сутрадан наставља описивање Боке и црногорских брда, помиње да је то словенска земља и пита се шта ће радити ако ескадра буде зимовала ту. Након пет дана имамо одговор на то питање, — дневник се наставља последије пет дана и дознајемо да Лоти има вечерње састанке у шуми Баошићкој, са неком пастирком којој је име Пасквала, која је поријеклом Херцеговка. — Ту ме чека једно дјевојче у херцеговачком одијелу, једна сиромашна пастирка, која сједа до мене невина и безазлена... Језиком, талијанским, прошараним славенским ријечима, које тешком муком могу разумјети, прича ми дјетињасте ствари и нагло ме оставља, кад је из оближње колибе зовне нека старица (код које је у најму): „Пасквала, Пасквала!... Име талијанско, а презиме са сјевера... Словени са обала Јадранског мора, позајмили су Талијанима неколико ријечи свога језика и нешто од свога акцента, а узели од њих њихову мрку и топлију боју...“

И таквих бесмислица пун је тај дневник, који допире до краја новембра. Сваког вечера састаје се Лоти са Херцеговком — граорастих очију, које имају нечег замагљеног, сјеверног, што је у њеној раси и што даје особиту чар неким руским очима. Она мирише на покошено сијено, на планинску мајчину душицу, а помало и на овце. — Одједном дознајемо

⁴³ Видо Латковић, Предговор роману Ускок, Просвета, Београд 1961, стр. IX.

да Пасквала не само да није безазлена, него да се није бранила ни другима, прије Лотија. Ипак је племенита, јер неће да прима новаца колико јој Француз даје, него колико јој треба — мање.

Изненада затече их неки младић у одијелу далматинског сељака. То је био брат Пасквале — Бовани — Ивановић. Сестра објасни нешто брату, наравно, у своме језику, а на то Бовани се насмија и пружи руку Лотију.

То се све једнако и једнолико понавља, само је оквир различан. Наилазе Црногорци који убијају бабе ради „ниске дуката“. Арбанаси (усред Боке!) који продају старинско оружје. И идила се свршава наглим поласком брода Лотијева, а већ наравно у посљедњем тренутку, довозе се у чамцу Пасквала и Бовани, и дјевојка показује своје очајање, које ће утишати поклоњена свилена кесица са неколико златника.

Да није описа који одају Лотија, рекао би човјек да чита какав фељтон из далматинског живота од прије тридесет-четрдесет година у каквом бечком листу! Описи су лијепи, али има ствари измишљених да буду у складу са неистинитим личностима. Тако је Баошићка црква на Вису, а под њом подрум, костурница, гдје су се — према слабој свјетлости распознавале лобање, набацане без реда, лобање брдских Словена, Пасквалиних предака. — Сем што та антитеза уопште одговара Лотијеву начину да се сукобљава љепота и ништавило, костурница је требала и ради завршног ефекта, јер ће на скоро ту трнути и Пасквала.

Туђинац читајући ову причу из питоме Боке, за сву њену карактеристику, имаће Пасквалу и Бована; он о народу, углавном и пјесничком, не само што неће имати појма, него ће га замијенити неком збрком Арбанаса и других дивљака, сам ће се чудити, како су мекушни и покварени!

То нам је, дабогме, криво.

И овдје је „навртај“ егзотичног на нешто познато, али неумјешан, сувише нескладан, управо одвратан. Послије шездесет дана борављења у једном крају истина се може назрети не само у бездушним облицима.

Једина олакшица може се узети што је онда писац био још почетник и што је — Пасквалу — писао за подлистак Темпс-а — „ће је могла и остати“.⁴⁴

Матавуљ, који је провео седам година у Боки и који је познавао карактер, менталитет, културу и „кичеливост“ Бокеља, наравно да није могао остати равнодушан, кад је у питању онакав памфлет, па макар он био и из пера једног Лотија. Ми смо у цијелости донијели Матавуљев чланак, јер смо хтјели да

⁴⁴ Симо Матавуљ, Пјер Лоти, Сабрана дјела, Просвета, Београд 1961, књ. VII, стр. 534 — 537.

наша јавност зна истину, која је између два рата заташкavana, када се откривала спомен плоча Лотију у Баошићима.⁴⁵

Не само у приповијеткама, већ и у многобројним писмима, Матавуљ се радо сјећа Херцег-Новога и Боке. У писмима др Лазару Томановићу, Тому К. Поповићу, Вељку Радојевићу, Марку Цару види се да прати развитак града и да га интересују његове и најмање ситнице. Кад је тридесетог септембра 1881. год. морао хитно напустити Херцег-Нови, он из Котора пише захвалу на мјесто наставника школе у Србини, па каже:

„Послије седам година свога учителовања у благодјетелном заводу Бошковић — Буровић — Лакетић, ево дође вријеме да се захвалим на реченом мјесту. Једини узрок томе је што ми је понуђено учитељско мјесто на Цетињу у Црној Гори, гдје су у сваком погледу услови много повољнији за моју будућност, јер осим више плаће имаћу с временом и мировину.

Част ми је дакле поднијети оставку томе Славном Управитељству, уједно и благодарим од свега срца на повјерењу које је Славно Управитељство према мени гајило, повјеривши ми кроз толико вријеме узгој младости.“⁴⁶

Матавуљ на једном мјесту каже: „У Новом сам дакле живио од краја 1874. године до краја 1881. г. Тај најљепши дио моје младости, провео сам у најдивнијем крају српске земље, на јужној тремећи, тј. у приликама и околностима, какве се замислити само могу за мада човјека, који је имао нешто наклоности ка фабуловању.“⁴⁷

Приликом путовања Матавуљева са супругом Љубицом 1901. год., навраћа и у Херцег-Нови, послије двадесет година одсуствовања, гдје је обишао све своје пријатеље и подсјетио се младих дана. Том приликом обишао је и школу у Србини и у споменици посјетилаца записао: „Данас, 12. априла 1901, послије двадесет година, ево ме у мојој школи. У овом часу осјећам се готово, као да сам се након толико времена, вратио под родитељски кров! Шта ја све дугујем овом заводу и Новоме, то сам исказао у свом једном спису (Биљешке једног писца, у Летопису Матице српске). Главно је да су с овом кућом везане успомене из моје младости. Симо Матавуљ.“⁴⁸

Симо Матавуљ се обратио Општинској управи и Управи Закладне школе у Херцег-Новоме молбом из Београда да му изда свједочанство о службовању у поменутој школи. Општинска управа је дана 13. новембра 1890. год. издала слиједућу „Свједоцбу“:

⁴⁵ У очи дана откривања плоче Лотију у Баошићу, приређене су демонстрације ондашње омладине.

⁴⁶ ХА — Фонд Закладне школе Србина, стр. 16, кутија бр. II.

⁴⁷ Симо Матавуљ, Биљешке..., стр. 83.

⁴⁸ Симо Матавуљ, Писма, Сабрана дјела, књ. VIII, стр. 361.

„Господин Симо Матавуљ био је шест година (1874—1880) професор у овдашњој Српској Наутичкој школи, гаје је предавао језике: српски и талијански, а накнадно и математику.

Вршећи наставничку дужност, Господин Симо био је у исто вријеме и управитељ поменутог од године 1876. па до 1880-те.

Потписане Власти: Опћинска Управа и Школски одбор, као Власти које врше право надзора над овдашњом Наутичком Школом, задужбином блаженопокојних: Бошковића — Буровића и Лакетића, овом свједоцбom тврде:

да је Господин Симо Матавуљ за све време свога службовања у поменутом заводу веома савјесно вршио наставничке дужности;

да је унапредио учење српскога језика и својом марљивошћу и вјештијем предавањем учинио да та наука омили омладини;

да се као грађанин, а особито као Србин увијек одлично владао.

Ово свједочанство су потписали: Начелник општине: Шпиро Гојковић — Општински присједници: Мато Бурановић и Урош Милашиновић, затим чланови Школског одбора: Глиго Гојковић, предсједник, те чланови истог: Јово Накићеновић и Драго Достинић. На полеђини акта пише: „Ова свједоцба му је послата у Београд 22. IX 1890. препоручено.“⁴⁹

Пада у очи да се у акту говори да је Симо Матавуљ службовао у Херцег-Новоме од 1874. до 1880. док смо ми цитирали докуменат од 18/30. IX 1881. год. којим се Матавуљ захваљује на дужности. Из једног другог документа од 23. V 1881. у којем се говори да је Матавуљ примио хонорар за предавање гимнастике, види се да је писац био још тада у Херцег-Новоме.⁵⁰ Сам Матавуљ на неколико мјеста каже да је службовао седам година у Херцег-Новоме, па и у самој захвали каже: „Послије седам година мога учитељевања...“ Овај акт био је међу осталим документима Одбора, па је још чудније овакво свједочанство, кад је општински секретар лако могао видјети из доступних докумената право стање. Затим се каже да је Матавуљ био управитељ поменутог завода од 1876. до 1880. Међутим, из архивских докумената видимо јасно да је Матавуљ био привремени управитељ године 1878. и 1879.

Ова „свједоцба“ унијела је доста пометње код пишчевих биографа и изазвала много непотребних коментара.

Приликом Матавуљеве смрти 1908. год. седмични лист „Босна“, који је тада излазио у Котору донио је врло топао некролог, по свој прилици из пера Дионисија Миковића.

⁴⁹ ХА — Фонд Закладне школе Србина, бр. 20, кутија I.

⁵⁰ ХА — исто, бр. 297, кутија II.

Писац некролога каже ... „са Симом Матавуљем силази у гроб једна од најзначајнијих личности у српској књижевности. Сима Матавуљ то је име који стоји у симболичном одношају не са читавим литералним и умјетничким, већ и са друштвеним животом српскога народа у свим његовим раскомаданим дјеловима... Свуда је као јавни радник часно извршио своју задаћу; свуда се је са животом и потребама идентификовао, свуда се је у прилике уживио; одатле оно фино његово поимање и послушивање и најтежих трзаја живота народнога; одатле она многостраност суже-а у његовим дјелима и њихова свестрана обрада...“

... „Почео је да мисли и ради баш у доба почетка наше борбе за живот и народна права. У тој борби развила се и у његовом духу таква енергија, која му је учинила да стече ону културу, која је неопходно потребна свакоме великом писцу, а која на жалост фали многоме књижевнику нашем...“

Његови књижевни радови су већином приповијетке — премда је попут свих великих словенских писаца романе и драме. Радови су му растурени по свим нашим књижевним листовима. Онда долазе одштампане збирке. Ко се не сјећа приповиједака: „Из Црне Горе и Приморја“, „Са Јадрана“, „Приморска обличја“, „Завјета“, „Ускока“. Ко се није науживао ведрога хумора у Бакоњи. Његове „Биљешке једнога писца“ морају да постану школа свим нашим јавним радницима, како је трновит пут који води до праве величине.

Дичном сину плаве Адрије, који под крилима Бијелог Орла вјечни санак борави ми са српскога Босфора, међу којима је велики покојник започео свој рад, и који смо уживали прве плодове његова генија довикујемо: лака ти груда братске земље и у народу вјечан спомен!“⁵¹

Лист „Бока“ за годину 1909. донио је у подлистку говор Лаза Костића, књижевника о Сими Матавуљу под насловом „Др Лаза Костић о Сими Матавуљу — у свечаној сједници књижевног одјељења Матице српске на Св. Саву 1909. године.“⁵²

Такође је „Бока“ исте године у неколико подлистака донијела Матавуљев етнографски рад „Бока и Бокељи“.⁵³

Његов стари Розопек, гдје је проживио најведрије дане свога живота, да би сачувао успомену на великог књижевника, да би му се одужио за ону силну љубав којом га је обасипао, назвао је његовим именом једну улицу. На сјеверним вратима града до самих Тврткових бедема смјештена је биста „шјор Сима“, јер је тим вратима и том улицом писац улазио у град и ишао у Србину.

⁵¹ Бока, Котор, 12. III 1908/I, бр. 8, стр. 2. (Чудимо се да је аустријска цензура пропустила, за оно доба, прилично изазован некролог.)

⁵² Бока, Котор 1909/II, 62 — 63.

⁵³ Исто, бр. 31 — 38.

Summary

SIMO MATAVULJ IN HERCEG-NOVI

(On the occasion the 80th anniversary of the writer's death)

Maksim ZLOKOVIĆ

Simo Matavulj came to Herceg-Novi in 1874, persuaded by Lazo Tomanović, a well known author and barrister of Herceg-Novi at the time. Matavulj started teaching Italian and Serbocroatian at the Serbian Naval Memorial School. His contemporary Marko Car says for Matavulj: »Short figure, redheaded, with strong physique and even stronger voice, he was popular with the ladies and a dear guest at all local feasts and home celebrations, very calm in communication, a dear and pleasant companion.«

Matavulj argued about literature, politics and social conditions in the town in a temperamental and bitter way, so that it often brought him trouble.

In Herceg-Novi young Matavulj's companions were the well known literary and cultural workers: Lazar Tomanović, Tomo K. Popović, Marko Car, Veljko Radojević, Milan Jovanović Morski, Jefto Gojković etc, as well as many of the local merchants, naval captains and some of the local youth. Matavulj was much impressed by his contemporaries and we meet those characters in almost each of his stories. In his story »Đuro Kokot« there are several plastically presented individuals from Herceg-Novi society; in his description these characters get a new dimension of humanity, goodheartedness, humour and great wit. He left to us some true, humane and emotionally warm lines about the teacher Mato Mrša, the mayor Jefto Gojković and naval captains, merchants and men and women from the neighbouring villages.

Many fine characteristics and sometimes the shortcomings of the people of the region are presented in his stories from Herceg-Novi region. Such are »Bodulica«, »Đuro Kokot«, »New People in the Old Rozopek«, »Love is a Serious Thing in Rebesinj, Too«, »New Weapons«, »The First Christmas on the Sea«, »The New Year's Day«, »Doctor Paolo«, »The Last Knights«, »Blind Power«, and the piece of writing »Boka and the People of Boka«.

Matavulj gave a true description, and so saved from oblivion the picture of Herceg-Novi in the second half of the nineteenth century in his story »New People in the Old Rozopek«. The story takes place in the large square in the middle of the town. It is a peculiar stage surrounded with the old houses of carved stone, the backdrop of which are gray ramparts and towers. The characters are given with all the distinctions and contrasts, defects and virtues. The change of generations in the old town of Rozopek is presented by the writer with a lot of wit and skill. Old ideas, ways of life, trade and social communication give place to a new, more rough, but more sound generation that tries to change the picture of the town. The most personal of the stories with writer's own adventure is »Love Is a Serious Thing in Rebesinj, Too«. The persons in

the story are the lads and girls of Trebesin a village in the vicinity of the town. The writer is said to have fallen in love with a country beauty from Trebesin and she is supposed to be one of the heroes of the story.

For the stories from Herceg-Novi, which he was very fond of, Mataulj said: »I do not know whether they are better than the others, but they truly contain the reflection of the best part of life — the reflection of youth.«

Mataulj with pleasure remembered the town where he, as he himself puts it »lived from the end of 1874 to the end of 1881. That most beautiful part of my youth I spent in the most wonderful region of Serbian lands, on the southern junction of three borders, in the conditions and circumstances that could only be imagined for a young man inclined toward story writing.

Mataulj died in 1908. At present time a street in Herceg-Novi is named after him, and there is his bust in a square of the town.

Since Mataulj came to Herceg-Novi in 1874 (previously by Ljuban Tomasević a well known author and lecturer of Herceg-Novi at the time Mataulj started teaching Italian and Serbo-Croatian at the Serbian Naval Memorial School, the contemporary Marina Car says for Mataulj: »Short figure, redheaded, with strong physique and even stronger voice, he was popular with the ladies and a dear guest at all local feasts and celebrations, very calm in communication, a clear and clear-cut companion.

Mataulj argued about literature, politics and social conditions in the town in a temperamental and bitter way, so that it often brought him trouble.

In Herceg-Novi young Mataulj's companions were the well known literary and cultural workers: Ljuban Tomasević, Marina Car, Vukobrat Karadžević, Milan Jovanović, Janko Gostović etc. as well as many of the local merchants, naval captains and some of the local youth. Mataulj was much impressed by his contemporaries and we meet those characters in almost each of his stories. In his story »Dva kapitana« there are several characters presented but not from Herceg-Novi society, in his description these characters get a new dimension of humanity, goodness, humor and great wit. He felt as if some great human and emotionally warm lines about the teacher, Marina Car, the mayor, Janko Gostović and naval captains, merchants and men and women from the neighbouring villages.

Many fine characteristics and sometimes the shortcomings of the people of the region are presented in his stories from Herceg-Novi region. Such are »Bodulica«, »Dva kapitana«, »New People in the Old Rašopolje«, »Dva čarobnjaci«, »The New People in Rašopolje«, »The First Christmas on the Sea«, »The New Year's Day«, »Dva čarobnjaci«, »The Last Knights«, »Blind Power«, and the piece of writing »Boka and the People of Boka«.

Mataulj gave a true description and so saved from oblivion the picture of Herceg-Novi in the second half of the nineteenth century in his story »New People in the Old Rašopolje«. The story takes place in the large square in the middle of the town. It is a peculiar story surrounded with the old houses of carved stone, the backdrop of walls are gray ramparts and towers. The characters are given with all the distinctions and contrasts, details and values. The change of generations in the old town of Rašopolje is presented by the writer with a lot of wit and skill. Old ideas, ways of life, trade and social communication give place to a new, more thought, but more sound generation that tries to change the picture of the town. The most personal of the stories with which our adventure is done is a serious thing in Rašopolje, too. The persons in